

Turizm Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi ve Politika Önerileri: OECD Ülkeleri Örneği
(Examining the Causality Relationship Between Tourism Expenditures, Economic Growth, Foreign Direct Investments in addition Policy Proposal: Analysis for OECD Countries)

Nilgün KAHRAMAN^a , *** Esmâ GÜLTEKİN TARLA^b**

^a Fırat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Elazığ/Turkey

^b Fırat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Elazığ/Turkey

Makale Geçmişi

Gönderim Tarihi: 29.07.2022

Kabul Tarihi: 22.09.2022

Anahtar Kelimeler

Turizm

Büyüme

Yatırım

Nedensellik

Politika

Öz

Turizm, önemi giderek artan ve ülke ekonomisini canlandırma konusunda öncü sayılabilecek sektörlerden biri haline gelmiştir. Özellikle turizm sektörü ile bağlantılı olan doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ülke ekonomisine katkısı önemlidir. Bu yatırımlarla birlikte, gelen turist sayısı ve bu turistlerin yaptıkları harcamalar da ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Turizm sektöründen elde edilecek verimin istenilen düzeye çıkarılması için ülkelerin hedeflerini bu doğrultuda belirlemesi gerekmektedir. Belirlenen hedef ve ilkelere göre hareket edebilmek için ise uygun politikalar belirlenmelidir. Bu bağlamda çalışmada amaçlanan temel olgu, DYY ve ekonomik büyümenin etken olduğu uygun turizm politikalarının oluşturulabilmesinin sağlanmasıdır. Amaçlanan politikaların çıktısının yorumlanması için İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ülkeleri üzerine 2005-2020 yılı aralığı için Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, turizm politikası açısından, gelen turist sayısından daha önemli olan konu, sürdürülebilir ve katma değer yaratan turistin harcama yapmasının sağlanmasıdır. Bu bağlamda turizm politikalarının teknolojik ve çevreci bir altyapıya oturtulması önem arz etmektedir.

Keywords

Tourism

Growth,

Investment

Causality

Policy

Abstract

Tourism is in a very important position in terms of national economies. FDI related to the tourism sector contribute to the country's economy. In addition, tourism expenditures also affect economic growth. In order for the efficiency to be obtained from the tourism sector to be at a high level, countries should determine their targets in this direction. In this context, the main aim of the study is to ensure that appropriate tourism policies can be created, which FDI and economic growth are factors. For the output of the intended policies, the panel causality test developed by Emirmahmutoğlu and Köse (2011), was applied to the OECD countries for the period of 2005-2020. As a result, in terms of tourism policy, the issue that is more important than the number of tourists is to ensure that the tourist that creates sustainable and added value spends. In this context, it is important to place tourism policies on a technological and environmental infrastructure.

Makalenin Türü

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar

E-posta: egultekin@firat.edu.tr (E. Gültekin Tarla)

DOI: 10.21325/jotags.2022.1106

GİRİŞ

Turizm sektörü hizmet sektörünün bir bileşenidir ve emek-yoğun bir yapıdadır. Turizm sektörünün istihdama ve sermaye yatırımlarına katkısı önemlidir (Alpagu & Koç, 2016, s. 158). Bu sektör, 1970’li yıllarda uçak sanayisinin gelişmesi ile birlikte önem kazanmaya başlamıştır. Ardından 80’li yıllardaki serbestleşme ve 90’lı yıllardaki küreselleşme ile bu önem devam etmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda küreselleşme olgusu ile etkisi iyice hissedilen, yoğun teknoloji kullanımı başlamış ve yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engeller kaldırılmıştır. Böylelikle turizm, ulusal ve uluslararası rekabet edilen sektörlerden biri haline dönüşmüştür (Işık, 2016, s. 1-2). Altmış yıllık istikrarlı büyümenin ardından turizm, dünyanın en önemli ekonomik sektörlerinden biri olmaya devam etmektedir. Ekonomik ve sosyal yaşamın önemli dinamiklerinden gelir akışı sağlayan, döviz girişine neden olan, istihdam yaratan, bölgesel kalkınmayı teşvik eden ve yerel toplulukları destekleyerek büyüyen hizmet ekonomisinin önemli bir parçasıdır. Turizm ihracatı ekonomik olarak önemlidir ve diğer ihracat sektörlerine kıyasla ülke ekonomisi üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Örnek olarak OECD ülkelerindeki uluslararası turistlerin ortalama her 1 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) doları harcaması, tahmini olarak 89 sent yerli katma değer üretmektedir (OECD, 2020, s. 15).

Turizm sektörü, çoğu zaman potansiyel olarak umut verici bir ekonomik büyüme ve gelişme kaynağı olarak algılandığından ayrıca insani gelişmeyi teşvik ettiği için, birçok gelişmekte olan ülke hükümeti tarafından büyük ilgi görmüştür. Dahası, bir ülkede turizm sektörünün gelişimi ekonomik çeşitliliği teşvik etmektedir (Fauzel, Seetanah ve Sannasse, 2017, s. 1043). Turizm ve turizmle ilgili faaliyetlerden elde edilen potansiyel döviz kazançları yeni bir üretim ve ticaret modeli yaratmaktadır (Durbarry, 2004, s. 391). Yabancı yatırımcıya sunulabilecek “yeni bir pazar, kolay erişilebilir doğal kaynaklar, ucuz işgücü ve lokasyon gibi avantajlar, zaten ev sahibi ülke için önemli imkânlar yaratırken, yabancı yatırımcının sağladığı likidite akışı, teknoloji transferi, inovasyon ve girişimcilik fırsatları, verimlilik artışı ve sürdürülebilirlik” gibi hususlar ayrı birer artı değer olarak katkı sağlayabilmektedir (Işık, 2016, s. 2). Ulusal ekonomilerin turizm aracılığıyla geliştirilmesi konaklama, hediyelik eşya gibi hizmetler sektörünün gelişmesine ek olarak altyapı yatırımlarının gelişmesine de bağlıdır. Böylelikle uluslararası sermaye, altyapı yatırımlarındaki doğrudan yabancı sermaye ile turizm sektörüne girmektedir (Bahar ve Bozkurt, 2010, s. 256). Turizm, OECD üyesi ve ortak ekonomilerin önemli bir parçasıdır ve büyüyen bir hizmet ekonomisinde kilit bir sektördür. Ortalama olarak turizm, OECD ülkelerine Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’nın %4,4’üne, istihdamın %6,9’una ve hizmetle ilgili ihracatın %21,5’ine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Küresel turizm, altmış yılı aşkın bir süredir istikrarlı bir şekilde genişlemiştir. Güçlü küresel ekonomik büyüme ve özellikle Asya Pasifik bölgesinden gelen yeni hacimli dış pazarların etkisiyle, dünya çapında uluslararası turist varışları 2018’de 1,4 milyarın üzerine çıkarak 2017’ye göre %5,6’lık bir artış göstermiştir. Uluslararası turizm gelişlerinin uzun vadeli büyümenin tahminlerden fazla artmasıyla, 1.8 milyar eşiğinin şimdi 2030 öncesinde aşılması muhtemel görünmektedir (OECD, 2020, s. 18).

Ülke ekonomileri açısından oldukça fazla öneme sahip olduğu detaylıca ifade edilen turizmin, ekonomik, siyasal, sosyal gibi pek çok alanı etkilemesi dolayısıyla dinamiklerinin incelenmesi de önemlidir. Bu durumdan hareketle özellikle büyüme, DYY ve turizm harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi ile ilgili literatürde boşluk bulunmaktadır. Çalışmanın amacı bu değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz ederek, ilgili sonuçlara uygun turizm politikası önermek ve ülke ekonomilerinin en önemli sektörlerinden birini oluşturan turizmi dinamik tutmaktır. Bu

bağlamda ilk olarak teorik altyapı ele alınacaktır. Ardından literatür incelemesi ile yazın taraması sunulacaktır. Son olarak ise değişkenler arasındaki ilişki ampirik analiz aracılığıyla sınanacak, bulgular yorumlanacaktır.

Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), Turizm Harcamaları (TH) ve Ekonomik Büyüme (EB) İlişkisi

DYY girişleri, sermaye birikimine katkıda bulunma veya bilgi ve teknolojik yayılma yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, bu yatırımlar, finansal gelişmeyi artırarak ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkileyebilir (Bayar, 2017, s. 24). DYY'ların ekonomik büyümeyle doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki farklı şekilde etki ettiği bilinmektedir. Doğrudan etkiyi, sermaye birikimine ve yeni teknolojilerin ev sahibi ülkeye aktarılmasına katkı sağlayarak gerçekleştirmektedir. Dolaylı olarak ise DYY, ev sahibi ülkeden teknolojik bilgi stoku transfer edilmesi ve yönetim düzeninin oturtulması aracılığıyla etkilemektedir (Bahar, 2013, s. 39). Ekonomik büyüme oranı, kişi başına GSYH veya GSYH'deki artışla ölçülmektedir. Geçmişte elde edilen farklı ekonomik büyüme oranları dünyayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak ikiye ayırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ve bölgelerde turizm elbette sıklıkla bir kalkınma fırsatı olarak, ekonomik büyümeye katkıda bulunan ve yerel ekonominin olumlu yapısal dönüşümünün katalizörü olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, turizmin bir ülkenin ekonomik büyümesini destekleme ve GSYH'ye giderek daha önemli bir katkıda bulunma konusundaki fiili yeteneği, yoğun tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Mihalič, 2014, s. 83).

50'li ve 60'lı yıllarda DYY, çoğu gelişmekte olan ülke tarafından büyük şüpheyle karşılanmıştır. Ulusal egemenlik için bir tehdit olarak kabul edilmiş ve çok uluslu şirketlerin transfer fiyatlarını manipüle ederek ve yerleşim bölgeleri oluşturarak sosyal refahı azalttığından şüphelenilmiştir (Abbes vd., 2015, s. 277). İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda, uluslararası üretim (doğrudan yabancı yatırımlar dâhil) uluslararası ticaretin küçük bir bölümünü oluşturuyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1960'lardan sonra, uluslararası ticaretin karakteri değişmeye başlamıştır. Uluslararası ekonomik tarihin bu aşaması, çok uluslu teşebbüsün (MNE), dolayısıyla DYY ve diğer uluslararası üretim biçimlerinin ortaya çıkmaya başladığı ve giderek önem kazandığı dönemdir (Hosseini, 2005, s. 529). 1990'ların ikinci yarısından itibaren DYY hareketlerinde önemli değişikliklerin olduğu gözlenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1980'lere kadar imalat sanayinin payı fazla iken, turizm sektörünün içinde yer aldığı hizmet sektörüne giden DYY, imalatın önüne geçmiştir (Bahar, 2013, s. 39). Küresel doğrudan yabancı yatırım girişleri 1990'ların sonlarında eşî görülmemiş seviyelere yükselmiştir. 1970'den 1990'a kadar, ortalama yıllık küresel DYY girişleri 58 milyar dolar ya da küresel GSYH'nın yüzde birinin yarısından daha azdı. 2000 yılında, küresel DYY girişleri toplam 1,5 trilyon dolara veya küresel GSYH'nın yüzde 4'üne ulaşmıştır (Zarkesy & Gallagher, 2003, s. 3). Küresel DYY akışları 2020'de yüzde 35 azalarak 2019'daki 1,5 trilyon dolardan 1 trilyon dolara gerilemiştir. COVID-19 pandemisine yanıt olarak dünya çapında uygulanan karantinalar, mevcut yatırım projelerini yavaşlatmış ve durgunluk beklentileri çok uluslu şirketlerin, yeni projeleri yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. DYY'deki düşüş, GSYH ve ticaretteki düşüşten önemli ölçüde daha keskindir (WIR, 2021, s. 3). DYY'nin potansiyel etkisi göz önüne alındığında Turizm sektörü üzerindeki etkilerini incelemek de önem arz etmektedir.

Turizm ile ulaşım, perakendecilik, toptancılık, imalat, tarım, sanat ve zanaat ve diğer hizmetler dâhil olmak üzere diğer ekonomik sektörler arasında güçlü bağlantılar vardır. Uluslararası sermaye, altyapı ve hizmetlere (oteller, tur operatörleri, ulaşım) doğrudan yabancı yatırım şeklinde turizm sektöründe de yer almaktadır (Proença & Soukiazis, 2008, s. 792). DYY, yeni tesisler arazisi ve binaları kolayca terk edilemediği veya kaldırılamadığı için

yabancı ülke ile ev sahibi ülke arasında daha kalıcı bir ilişki anlamına gelmektedir. Dolayısıyla DYY, turizm sektörü için daha iyi bir finansman kaynağı olarak kabul edilmektedir (Rajapakse, 2016, s. 2). Turistlerin yaptığı turizm harcamaları da turizm sektörü için önemli bir gelir kaynağıdır. Üç turizm harcaması şu şekilde tanımlanabilir: (a) Yurtiçi turizm harcaması, yerleşik bir ziyaretçinin ekonomisi; (b) Gelen turizm harcaması, yerleşik olmayan bir ziyaretçinin referans ekonomisi dâhilindeki turizm harcamasıdır; (c) Giden turizm harcaması, yerleşik bir ziyaretçinin referans ekonomisi dışında kalan turizm harcamasıdır (UN ve WTO, 2010, s. 34). Turizm tüketimi, işletmelerin ara tüketimine tekabül etmediği sürece, tüketici türü ne olursa olsun, ulusal hesaplar sistemindeki “nihai tüketim” kavramına uyacaktır. Bu nedenle turizm harcaması, “bir ziyaretçi tarafından veya ziyaretçi adına seyahati ve varış noktasındaki konaklaması için yapılan toplam tüketim harcaması” olarak tanımlanmaktadır. Turizm tüketimi ve turizm harcaması eş anlamlı olarak kabul edilmektedir (UN ve WTO, 2010, s. 103).

Teorik altyapıları verilen kavramların ilişkisine bakıldığında ise, kriz sırasında küresel DYY akışlarındaki sert düşüşe rağmen, uluslararası üretim ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemede önemli bir rol oynamaya devam edecektir (WIR, 2021, s. 22). Turizm sektöründeki DYY, yalnızca finansal kaynakları sağladığı için değil, aynı zamanda bu kullanılmayan turistik yerlerin gelişiminin ilk aşamasında çok önemli olan teknoloji ve insan sermayesini de getirdiği için çok önemlidir (Meivitanli, 2018, s. 287). Kavramsal çerçevede etkinlikleri ayrı ayrı incelenen değişkenlerin, bir arada analizlerinin gerçekleşmesi, günümüz çalışmalarına ve sonraki çalışmalara yön vermesi açısından oldukça önemlidir. Potansiyel olarak kritik bir noktada bulunan turizmin, büyüme ve DYY ile ilişkisinin anlaşılması gerekmektedir. Bu yüzden uygulanan turizm politikalarının, aralarındaki ilişkiye yön vereceği durumu göz önüne alınarak çalışmada bu faktörler arasındaki ilişki incelenmiştir. Öncelikle ilgili alanda yazın taramasına değinilmiştir. Mevcut literatür Tablo 1’de verilmiş, daha sonra veri seti ve uygulama sonuçları ile politika önerilerine değinilmiştir.

Tablo 1. Literatür özeti

Yazar	Ülke	Dönem/Yöntem	Bulgular
Gökovalı ve Bahar (2006)	Akdeniz Ülkeleri	1987-2002 Panel Veri Analizi	Turizm ↔ + EB
Kim ve Chen (2006)	Tayvan	Eş Bütünleşme Yaklaşımı, Granger Nedensellik Testi	Turizm Genişlemesi ↔ Ekonomik Büyüme
Louca (2006)	Kıbrıs	1975-2001 Nedensellik	Turizm Gelirleri ↔ + oteller, restoranlar, reklamlar Turist Gelişleri ↔ otel ve restoranlar
Fayissa, Nsiah ve Tadasse (2007)	42 Afrika Ülkesi	1995-2004 Panel Veri	Turizm ↔ + EB
Lee ve Chang (2008)	OECD Ülkeleri ve OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	1990-2002 Heterojen Panel Eş Bütünleşme Tekniği	OECD Ülkeleri Turizm Gelişimi → Ekonomik Büyüme OECD Üyesi Olmayan Ülkeler Turizm gelişimi ↔ Ekonomik Büyüme
Proença ve Soukiazis (2008)	Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya	1990-2004 Panel Veri, Koşullu Yakınsama Yaklaşımı	Turizm bu ülkelerde yaşam standartının iyileştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Tablo 1. Literatür özeti (devamı)

Bahar ve Bozkurt (2010)	Gelişmekte Olan 21 Ülke	1998-2005 Dinamik Panel Veri Analizi, İki Aşamalı GMM-Sistem Analizi	Turizm →+ Ekonomik Büyüme
Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2013)	Gelişmekte Olan Ülkeler	1995-2008 Granger Nedensellik, Eş- Bütünleşme	DYY ve Turizm gelişimi uzun dönemde ilişkili DYY → EB.
Antonakakis, Dragouni ve Filis (2015)	10 Avrupa ülkesi	1995-2012	TH ve EB arasındaki ilişki bu zaman aralığında istikrarlı değildir.
Seghir, Mostéfa, Abbas ve Zakarya (2015)	49 ülke	1988-2012 Panel Eş Bütünleşme, Panel Granger Nedensellik Testleri	Turizm harcamaları ↔ EB
Seyoum, Wu ve Lin. (2015)	23 Afrika Ülkesi	1970-2011 Granger Nedensellik, Yıllık Dengeli Panel Verileri	DYY ↔ EB
Tomohara (2015)	Japonya	1996-2011 Dinamik Panel Modelleri	Gelen Yabancı Turist ↔ + DYY
Işık (2016)	Türkiye	1985-2014 ARDL İle Hata Düzeltme Modeli (ECM)	TH ↔ EB TH → DYY DYY ↔ EB
Rajapakse (2016)	Sri Lanka	2005, s.1 - 2013, s.4 Nedensellik, Eş Bütünleşme, VAR sistemi	DYY → Turizm DYY → Döviz Kazancı
Khoshnevis Yazdi, Homa Salehi ve Soheilzad (2017)	İran	1985-2013 Hata Düzeltme Modeli, Granger nedensellik testi	TH ↔ EB
Benli ve Yenisu (2017)	Türkiye	2005Q1-2015Q3 Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik ilişkileri	DYY ile EB Arasında Uzun dönem Eşbütünleşme İlişkisi DYY ↔ EB
Fauzel ve ark. (2017)	Mauritius	1984-2014	Turizm Gelişimi →+ EB
Meivitananli (2018)	18 OECD Ülkesi	2005-2012 GMM testi, Panel Veri Analizi	DYY, EB'yi önemli ölçüde etkilememektedir.
Satrovic ve Muslija (2018)	113 ülke	1995-2015 Panel Veri Regresyon Modeli, Potansiyel Nedensel İlişki, Eş Bütünleşme	Turizm →+ DYY
Altınar (2019)	Türkiye	1969-2018 ARDL Yaklaşımı	Turizm →+ EB (uzun)
Gövdeli (2019)	19 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi	1995-2017 Eş Bütünleşme, Nedensellik	DYY ↔ EB
Karış ve Tandoğan (2020)	Türkiye	1980-2018 Toda-Yamamoto Nedensellik Sınaması	EB → DYY
Binti Rasit, Singkong ve Aralas vd. (2020)	10 Güneydoğu Asya Ülkesi	2004-2017 Rastgele Etkiler Modeli, Sabit Etkiler Modeli ile Panel Veri	DYY →+ Turizm
Mishra, Rout ve Kestwal (2020)	Hindistan	2000-2018 ADF Birim Kök Testi, ARDL Tabanlı Sınır Testi Yaklaşımı	DYY Ø EB
Durmuş, Şahin ve Beşçanlar (2021)	14 gelişmekte olan ülke	1995-2019 Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) testi	TG →+ EB DYY →+ EB TA →+ EB
Akar (2021)	Türkiye	2005:1-2019:4 Granger Nedensellik, Johansen Eşbütünleşme	Gelen turist sayısı → DYY

Tablo 1. Literatür özeti (devamı)

Hayali, Küçükosman ve Kpartor (2021)	Jamaika	Granger Nedensellik Testi	DYY → TH
Naseem (2021)	Suudi Arabistan	2003-2019 Yıllık Zaman Serisi Korelasyon Katsayıları, Birim Kök Testi, Johansen Eş-Bütünleşme Testi, Eş Bütünleşme Regresyon Testi Ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme turizm gelirleri, turizm harcamaları ve gelen turist sayısı ile uzun dönemli ilişkili
Rasool, Maqbool ve Tarique (2021)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika	1995-2015 Panel Verileri, Panel ARDL Eş Bütünleşme testi	Inbound Turizm ↔ EB
Işık (2015)	Gelişmiş 7 ülke	1980-2012 Panel Veri Analizi,	Turizm → DYY
Craigwell ve Moore (2008)	Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri	Panel Nedensellik	Turizm ↔ DYY
Abbes ve ark. (2015)	65 Ülke	Eşbütünleşme ve Panel Granger Nedensellik Testleri	DYY → GSYH
Dineri (2019)	Türkiye	1980-2015 Toda-Yamamoto yöntemi	TG → EB
Agrawal (2015)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika	1989-2012 Panel düzeyinde ampirik metodoloji eşbütünleşme ve nedensellik analizi	DYY → EB (uzun dönem)
Habibi (2015)	Malezya	1975-2013 Toda-Yamamoto Granger nedensellik	DYY ↔ EB
Bayramoğlu ve Arı (2015)	Yunanistan	1980-2013 Granger Nedensellik Testi, Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP)	TH → EB

Veri Seti, Analiz ve Bulguların Yorumlanması

Çalışmada OECD ülkeleri için 2005-2020 dönemi aralığında kişi başına düşen turizm seyahat harcamaları (TH), DYY ve kişi başına düşen reel GSYH değişkenleri kullanılarak turizm harcamaları, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. İlgili dönem ve ülke grubunun seçilmesinde değişkenlere ait verilerin bulunabilir olması dikkate alınmıştır. Turizm ve büyüme değişkenine ait daha önceki dönemlerde veri varlığı olsa da DYY için 2005 ve sonrası bulunmaktadır. Değişkenlere ait veriler Dünya Bankası kalkınma göstergelerinden elde edilmiştir. Turizm harcamalarına ait değişken öncelikle cari hale getirilmiştir. Çalışmanın devamında kullanılacak olan model Eugenio-Martin, Martín Morales ve Scarpa (2004) çalışmasını takip ederek oluşturulmuştur. Değişkenler modele, doğal logaritmaları alınarak dâhil edilmiştir. Çalışmada ilk olarak kesitler arası yatay kesit bağımlılığı ve homojenliği test edilmiştir. Analizler için Eviews 9 ve Gauss 6 programı kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi

Regresyon Modeli:		
$lnth_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}gsyh_{it} + \beta_{2i}lndyy_{it} + \varepsilon_{it}$	İstatistik	Olasılık Değeri
<u>Yatay Kesit Bağımsızlığı Testi:</u>		
LM (BP,1980)	66.734***	0.001
CD_{lm} (Pesaran, 2021)	3.622***	0.000
CD (Pesaran, 2021)	-0.236	0.407
LM_{adj} (PUY, 2008)	1.001	0.158
<u>Homojenlik Testi:</u>		
$\tilde{\Delta}$	4.361***	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.876***	0.000

Not: ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığının sınanması için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) ve testleri son olarak Pesaran vd. (2008) testi kullanılmıştır. Testlerin boş hipotezi kesitler arasında yatay kesit bağımsızlığı varsayımına dayanırken alternatif hipotez yatay kesit bağımlılığıdır. Uygulanan analiz sonucu LM ve testlerinde %1 anlamlılık düzeyinde seriler arasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan alternatif hipotez kabul edilmektedir. Homojenlik testlerinin her ikisi içinde boş hipotez “seriler homojendir” iken alternatif hipotez “homojen değildir” şeklindedir. Elde edilen sonuçlara göre ise her iki test için alternatif hipotez kabul edilmiştir. Çalışmanın devamında ilk olarak uygulanacak test serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu ve homojen olmadıkları varsayımını içeren Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testidir. Bu test ile serilerin uzun dönemli ilişki varlığı sınanmaktadır. Sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Yapısal kırılmaları içermeyen panel eşbütünleşme testi

Test	Sabit			Sabit ve Trend		
	İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri	İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
LM bootstrap						
LM_N^+	10.351	0.000	0.000	11.156	0.000	0.908*

Notlar: Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. ***, ** ve * rakamları sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyelerini göstermektedir.

İlk olarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin sınanması gerekmektedir. Bunun için yapısal kırılmaları içermeyen, Westerlund ve Edgerton (2007) LM testi uygulanmıştır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu varsayıldığı için bootstrap değeri önem arz etmektedir. Boş hipotezinin “eşbütünleşme vardır”, alternatif hipotezinin ise “eşbütünleşme yoktur” olduğu teste göre sabit modelde boş hipotez kabul edilirken, sabit ve trendli modelde “eşbütünleşme vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki varlığı olduğu göz önüne alınarak, nedensellik analizi sonuçlarına geçilmiştir. Emirmahmutoglu ve Köse (2011) panel nedensellik testi uygulanmış ilgili sonuçlar çalışmanın devamında sunulmuştur.

Tablo 4. GSYH'den TH'ye doğru nedensellik analizi sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	GSYH → TH İstatistik Değeri	p-değeri
Kolombiya	1	0.011	0.916
Kosta Rika	1	0.043	0.835
Fransa	1	2.706	0.100
Almanya	1	0.953	0.329
Meksika	1	0.186	0.667
Portekiz	1	0.051	0.822
Slovenya	2	34.674***	0.000
Türkiye	1	1.106	0.293
ABD	1	0.002	0.969
Panel		45.761**	0.038

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

İlk olarak GSYH değişkeninden TH değişkenine nedensellik varlığının sınındığı analiz sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur. Boş hipotezinin “ekonomik büyüme turizm harcamalarının nedeni değildir” olduğu alternatif hipotezin ise “ekonomik büyüme turizm harcamalarının nedenidir” şeklinde olan teste göre, panel genel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu durum şu açıdan değerlendirilebilir; incelenen ülke grubunun genel anlamda büyümeden turizm harcamalarına nedenselliği bulunmaktadır. Kesit bazında incelendiğinde ise sadece Slovenya için alternatif hipotezin kabul edildiği görülmektedir. Slovenya'nın turizm misyonu büyüme ve istihdam tabanlıdır. Bu misyonun sağlanabilmesi için turistlerin geceleme sayısının artırılması, turistler için otel vb. yeni yapılar inşa edilmesi ve tam zamanlı çalışan sayısının artırılmasına yönelik politikalar izlenmektedir (Mihalič vd., 2017, s. 28). Sonuçlara göre Slovenya için kişi başına düşen turizm harcamalarının, kişi başına düşen reel GSYH'den etkilendiği görülmektedir. Slovenya'da doğrudan etkilere ek olarak, turizm tüketiminin üretim, katma değer ve GSYH'deki artış üzerinde dolaylı etkileri vardır, çünkü turizm tüketimi, turizm ürünlerinin üretimi için mal ve hizmet tedarik eden ekonominin diğer bölgelerinde de talebi tetiklemektedir. Üretimin artmasıyla birlikte hane halkı gelirleri de artmakta ve talep ve tüketimi daha da tetiklemektedir (STAT, 2022). GSYH ayrıca Slovenya'nın uluslararası turizm harcamaları üzerinde olumlu ve güçlü bir etkiye sahiptir. Slovenya'daki destinasyon, politika yapıcılarını için, turizm harcamalarının gelir değişikliklerine duyarlılığı hakkında faydalı bilgiler sağlama adına önemlidir (Rudez, 2008, s. 227). Özellikle 1995'te devlet turizmle daha aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Ocak 1995'te, Slovenya Cumhuriyeti Ulusal Meclisi, hükümete turizmin teşviki için bir kamu kurumu kurulmasını dayatan, bir faaliyetler ve önlemler programı içeren, Slovenya Cumhuriyeti'nde turizm gelişimi alanındaki stratejik hedeflere ve turizmin teşvikini düzenleyen yasanın taslağının hazırlanmasına ilişkin bir kararı kabul etmiştir (Vučković vd., 2012, s. 10-11).

Slovenya ayrıca son yıllarda sağlık turizmi açısından tercih edilen ülkelerden biri haline gelmiştir. Bu gelişimde, gelişmekte olan sağlık turizmi destinasyonu, tesis ve ekipmana yoğun yatırım gibi politikaların etkisi olmuştur (Treatment Abroad, 2022). Politikalardan göze çarpan ise turizmi karbondan arındırmak ve yeşil turizmi benimsemesidir. Stratejilerini destekleyecek yatay politikalar benimsemişlerdir. Bunlar, Slovenya turizminin dijital dönüşümü, mevzuat ve finans alanlarında politika yönergeleri, kurumsal çerçeve ve politikaların yatay bakanlıklar arası ve sektörler arası yönetim koordinasyonudur (Republic of Slovenia, 2022). Kısaca özetlemeye olursa Slovenya sürdürülebilir, çevre dostu bir turizm politikası benimsemiştir. Bu durumda büyümede meydana gelecek negatif şokların, turizm harcamalarında da şoka neden olacağı ifade edilebilir.

Tablo 5. TH'den GSYH'ye doğru nedensellik analizi sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	TH → GSYH İstatistik Değeri	p-değeri
Kolombiya	1	2.509	0.113
Kosta Rika	1	0.241	0.624
Fransa	1	4.129**	0.042
Almanya	1	0.686	0.408
Meksika	1	0.003	0.958
Portekiz	1	0.311	0.577
Slovenya	2	1.572	0.456
Türkiye	1	3.868**	0.049
ABD	1	0.005	0.942
Panel		22.329	0.153

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Turizm harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik varlığı ise Fransa ve Türkiye için geçerlidir. Bu bağlamda 2005 ve sonrası dönemde uygulanan etkin turizm politikalarının varlığı dolayısıyla kişi başına düşen turizm harcamalarının büyümeye katkısı görülmektedir. Burada en önemli durum, etkin uygulanan politikaların varlığını sürdürmektir ve var olan harcama potansiyelinin korunmasının gerekliliğidir. Turizm harcamalarında meydana gelen değişikliğin etkisi hem Türkiye hem de Fransa için hesaplanan reel GSYH'de değişiklik meydana getirecektir.

Ek olarak turizm, Fransız ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Konaklama ve yemek hizmetleri gibi geleneksel turizm sektörleri GSYH'nin yaklaşık %6'sını oluşturmakta ve turizm aynı zamanda diğer birçok sektör için bir büyüme motoru görevi görmektedir. Hem Fransız sakinleri hem de yerleşik olmayanlar tarafından turizmle ilgili harcamaları birleştiren toplam iç turizm tüketimi, GSYH'nin %7'sinden fazlasını temsil etmektedir (OECD, 2020). Fransa ulusal turizm politikasının 3 temel önceliği bulunmaktadır. Bunlar, Fransa'nın "dünyanın bir numaralı turizm destinasyonu" statüsünü korumayı amaçlamak, turizm faaliyetlerini denetlemek ve sektörün ekonomik gelişimini izleyerek, sektörü yöneten normları düzenleyerek ve şekillendirerek, belirli endüstrileri ve meslekleri destekleyerek, kaliteyi artırmak ve herkesin (özellikle engelliler, yaşlılar ve yoksullar) tatile erişimini sağlamak için arzın uyarlanmasını teşvik etmeyi amaçlamaktır (Vlès vd., 2014, s. 10). Fransa turizm destinasyonu bakımından lider konumunda olduğu için politikası, bu liderliği korumak üzerinedir.

Tablo 6. DYY'den TH'ye doğru nedensellik analizi sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	DYY → TH İstatistik Değeri	p-değeri
Kolombiya	1	0.899	0.343
Kosta Rika	1	0.474	0.491
Fransa	1	0.091	0.763
Almanya	1	0.103	0.749
Meksika	1	12.473***	0.000
Portekiz	2	0.273	0.873
Slovenya	2	62.240***	0.000
Türkiye	1	1.159	0.282
ABD	1	0.004	0.952
Panel		85.412**	0.019

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Burada genel olarak panelin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda ülke grupları için DYY'ler turizm harcamalarının bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların turizm harcamalarına

neden olduğu alternatif hipotezinin kabul edildiği ülkeler ise Meksika ve Slovenya olarak görülmektedir. Bu ülkeler için doğrudan yabancı yatırımların, turizm sektörünü ilgilendiren alanlarda gerçekleştiği düşünülmektedir. Daha çok ulaşım, konaklama gibi alanlarda meydana gelen yatırımların etkisinin turizm harcamalarına yansması beklenen bir sonuçtur.

Turizm, Meksika'da politika gündeminin üst sıralarında yer almış ve 2013-2018 Ulusal Kalkınma Planı'nda altı öncelikli ekonomik sektörden biri olarak tanımlanmıştır. Ülke, yatırımları ve ekonomik büyümeyi, dengeli bölgesel kalkınmayı ve daha üretken, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan, iyi ifade edilmiş çok sayıda turizm plan ve programına sahiptir. Bu plan ve programların etkin bir şekilde koordine edilmesini ve uygulanmasını sağlamak, Meksika'nın turizm geliştirme potansiyelini gerçekleştirmek ve bu hedeflere ulaşmak için hayati önem taşımaktadır (OECD, 2017).

Tablo 7. TH'den DYY'e doğru nedensellik analizi sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	TH → DYY İstatistik Değeri	p-değeri
Kolombiya	1	2.052	0.152
Kosta Rika	1	0.106	0.745
Fransa	1	0.001	0.971
Almanya	1	0.416	0.519
Meksika	1	0.247	0.619
Portekiz	2	8.620**	0.013
Slovenya	2	1.889	0.389
Türkiye	1	0.892	0.345
ABD	1	0.466	0.495
Panel		20.733	0.119

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Turizm harcamalarından DYY'ye doğru nedensellik ise sadece Portekiz'de görülmektedir. Bu durumda turizm harcamalarından ekonomik büyümeye Portekiz için bağlantı olmaması fakat DYY için bağlantı olması, turizm amaçlı Portekiz'e gelenlerin ülkeye, yatırım yapma potansiyelini göstermektedir.

Turizm, Portekiz'de önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur ve hatta ülkenin en büyük ihracat yapan ekonomik faaliyeti olarak kabul edilmektedir (Bailoa & Cravo, 2020, s. 367). Özellikle 2007 yılından itibaren etkinliğini arttırmaya çalıştıkları turizm sektöründe ağırlıklı olarak katma değer yaratan yatırımların teşvik edilmesi planlanmıştır. 2017 yılına gelindiğinde ise Portekiz hükümeti ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için belirli stratejiler belirlemiştir. Bu hedeflerden birini de yabancı yatırımları çekmek olduğu görülmektedir (OECD, 2020, s. 264). Uygulanan aktif politikaların Portekiz için yatırımlara neden olduğu ifade edilebilir.

Portekiz'in turizm politikası, sürdürülebilirlik üzerine temellendirilmiştir. Bunun için varlıklarını farklı, nitelikli ve gelişen varlıklar olarak sınıflandırmışlardır. İklim, tarih, deniz, doğa ve su farklı, yemek, şarap, sanatsal-kültürel, spor ve iş etkinlikleri nitelikli, Portekiz'de yaşamayı ise gelişen varlıklar olarak tanımlamışlardır. Portekiz turizm stratejisinin vizyonu, bölgede ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma için bir turizm merkezi kurmak, Portekiz'i dünyanın en rekabetçi ve sürdürülebilir turizm değerlerinden biri olarak konumlandırmaktır (Araújo, 2017). Portekiz hükümeti turizm politikasını oluştururken ülkenin sahip olduğu varlıkları geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda DYY ile TH arasındaki ilişki varlığı kaçınılmazdır.

Tablo 8. GSYH'den DYY'e doğru nedensellik analizi sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	GSYH → DYY İstatistik Değeri	p-değeri
Kolombiya	1	7.880***	0.005
Kosta Rika	1	0.558	0.455
Fransa	1	0.704	0.402
Almanya	1	0.100	0.752
Meksika	1	0.099	0.753
Portekiz	1	2.028	0.154
Slovenya	1	0.202	0.653
Türkiye	1	1.562	0.211
ABD	1	0.686	0.408
Panel		24.626**	0.047

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 9. DYY'den GSYH'e Doğru Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	DYY → GSYH İstatistik Değeri	p-değeri
Kolombiya	1	2.468	0.116
Kosta Rika	1	0.091	0.763
Fransa	1	0.056	0.812
Almanya	1	3.248*	0.072
Meksika	1	0.449	0.503
Portekiz	1	0.101	0.750
Slovenya	2	0.385	0.535
Türkiye	1	3.345*	0.067
ABD	1	3.016*	0.082
Panel		24.124*	0.070

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Son olarak Tablo 7 ve Tablo 8'de incelenen bağımsız iki değişken arasındaki ilişkide her iki durumda da panelin anlamlı olduğu görülmektedir. Literatüre paralel bir olgu taşıyan bu sonuç büyüme ve DYY arasında çift yönlü ilişki varlığını göstermektedir. Kesitler bağlamında bakıldığında ise GSYH'dan DYY doğru yalnızca Meksika'da nedensellik tespit edilirken, tersi durum Almanya, Türkiye ve ABD için geçerli olmaktadır. DYY ve GSYH arasındaki ilişki literatürde uzun dönemdir tartışılan konulardan biridir. Birçok ülke için çalışılan, teorik olarak DYY'nin ekonomik büyümeye sermaye birikimine katkıda bulunması olgusu aracılığıyla neden olması beklenmektedir. Çalışmada uygulanan ülke grupları için ise, Kolombiya'da büyümenin DYY neden olduğu görülmektedir. Kolombiya için ekonomik büyümede meydana gelecek şoklara DYY tepkisinin gerçekleşeceği görülmektedir. Tersisi durumu gösteren ve teorik olarak beklenen DYY'den büyümeye doğru nedensellik tespit edilen ülkeler ise, Almanya, Türkiye ve ABD'dir. Bu durumda ABD ve Almanya için DYY yatırımlarının daha çok satın almalar şeklinde olduğu ve bu kanal ile ekonomik büyümenin nedeni olduğu düşünülmektedir. DYY daha çok gelişmekte olan ülkelere kaydığı için Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede ekonomik büyümenin nedeni olması beklenen bir durumdur. Burada en önemli olgu doğrudan yatırımların hangi alanlara kanalize edildiği ve kırılganlıklar karşısında büyümenin vereceği tepkinin önemidir.

Ülkeler bazında inceleme yapılacak olursa, ilk olarak ABD'nin politikalarına bakıldığında, seyahat ve turizmin oldukça âdemi merkezîyetçi yapıda olduğu görülmektedir. Federal hükümete ek olarak, tek tek eyaletler ve destinasyonlar, pazarlama dâhil olmak üzere kendi yetki alanları için seyahat ve turizmi yönetmektedirler. ABD'nde yeni teknolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte, seyahat ve turizm de dâhil olmak üzere tüm sektörlerin şimdi

ve gelecekte ihtiyaç duydukları işgücüne sahip olmalarını sağlamak ABD için bir önceliktir (OECD, 2020, s. 304). Seyahat ve turizm, ABD'nde ekonomik büyümenin ve istihdamın kritik bir itici gücüdür. ABD'ndeki her 20 işten yaklaşık 1'i doğrudan veya dolaylı olarak seyahat ve turizme dayanmaktadır. Strateji, uluslararası ziyaret ve harcamaları artırmanın yanı sıra, teknolojiye yatırım yapmaktan emisyonları azaltmaya ve ulaşım altyapısı da dâhil olmak üzere endüstri genelinde bir koruma anlayışını teşvik etmeye kadar seyahat ve turizm sektörü için diğer öncelikleri geliştirmektir (ITA, 2022, s. 3). ABD turizm politikasını belirlerken ekonomik büyümeye ve istihdama öncelik vermiştir.

Almanya'da ise turizmin gelişmesi için ana konular, zorluklar ve politika öncelikleri, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'in rekabetçi konumlarını geliştirmelerini ve büyüme ve istihdam potansiyelini ortaya çıkarmalarını desteklemeye odaklanmaktadır. Diğer turizm politikası öncelikleri erişilebilirlik, kırsal turizmin güçlendirilmesi, iş gücü, dijitalleşme, ziyaretçi artışının yönetimi ve sürdürülebilirlik konularını içermektedir (OECD, 2017, s. 177). Alman hükümetinin ulusal turizm stratejisine ilişkin durum belgesindeki stratejik hedefleri turizm endüstrisinin rekabet gücünü artırmak, dijital, sürdürülebilir ulaşım altyapısı oluşturmak, kaliteli turizm yaratmak, iklimi koruyan ve çevreye duyarlı turizm gelişimine destek olmak şeklindedir (Sustainable Tourism, 2019, s. 22).

Türkiye turizminin vizyonu, istihdamın artırılması ve Türkiye'nin turizm geliri ve turist sayısı bakımından ilk beş arasına girmesidir. Bu vizyona ulaşmak için farklı ilke ve politikalar belirlenmiştir. Bunlar, markalaşan bölgeler oluşturmak, kaliteli çevreler oluşturmak, sürdürülebilir çevre politikaları uygulamak, turizm sezonunun bütün yıla yayılmasını sağlamak, nitelikli turist sayısını artırmak, merkezi ve yerel yönetimlerin eşgüdümünü sağlamak ve özel sektörün yoğunluğunu artırmaktır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 3).

Sonuç ve Politika Önerileri

Son yıllarda ülkelerde özellikle yabancı turist sayısında artış meydana gelmektedir. Turizmin ekonomik büyümeyi ve yabancı yatırımları (doğrudan ve dolaylı olarak) etkilemesi hükümetlerin de turizm politikalarına önem vermesine sebep olmuştur. Her ülke kendi kaynaklarını ön plana alarak farklı politikalar üretmektedirler. Bu durumdan hareketle Çalışmada 2005-2020 dönemi aralığında dokuz OECD ülkesi için panel veri analizi ile kişi başına düşen TH, EB ve DYY değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, büyümeden turizm harcamalarına sadece Slovenya'da tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. DYY'den ise turizm harcamalarına nedensellik içeren Meksika ve Slovenya ekonomileridir. Turizm harcamalarının büyümenin nedeni olduğu ülkeler Fransa ve Türkiye iken, DYY'nin nedeni olduğu yalnızca Portekiz'dir. DYY'den büyümeye tek yönlü Almanya, Türkiye ve ABD için sonuç tespit edilirken, büyümeden DYY'ye tek yönlü sadece Kolombiya'da nedensellik ilişkisi gerçekleşmiştir. Analiz sonuçlarında anlamlı bulguları veren ülkeler ve politikalarını kısaca incelemek, öneriler kısmı için önemlidir.

Elde edilen bulgular sonucunda Slovenya için büyümeden, TH nedensellik tespit edilmiştir. Slovenya hükümetinin özellikle sağlık turizmi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu alanda öne çıkan kaynaklara sahip olmaları, politikalarını da bu yönde düzenlemelerini sağlamaktadır. Bu durumun bir çıktısı olarak büyümenin, TH nedeni olması kaçınılmaz bir olgu olmaktadır. Slovenya'nın ayrıca karbon salınımına da dikkat ederek yeşil ve çevre dostu bir turizm politikası izlemesi, değişen şartlara sağladığı uyumu da göstermektedir. Büyüme dinamikleri

içerisinde en önemli olgu enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Turizm politikalarında izlenen bu tutum, ekonomik gelişmişliği de etkilemektedir.

TH'nin EB'nin nedeni olduğu olgusunda ise Fransa açısından turizm destinasyonu olarak lider konumda olması ilk ve öncelikli hedefini bu liderliği sürdürmek olarak göstermektedir. Ek olarak belirli meslekleri desteklemek ve turizm olanaklarından herkesin yararlanmasını sağlamak diğer başlıca politikalarındandır. Lider konumda bulunması dolayısıyla TH'nin EB'ye neden olması beklenen bir durumdur. Ama tek başına liderlik değil aynı zamanda izlenen doğru politikalar bu olguyu sürdürmektedir.

DYY'nin TH'ye neden olduğu Meksika'da turizm öncelikli sektörler arasında yer almaktadır. Turizmin bölgesel kalkınmayı etkilemesi Meksika turizm politikasında yer almaktadır. Bu açıdan DYY bölgesel kalkınma hedeflerinde önemli bir yer tutmaktadır. Portekiz açısından ise Meksika'nın aksi bir durum bulunmaktadır. Turizm politikalarını sürdürülebilirlik ve çevreci turizm üzerine temellendiren Portekiz, bu politikaları oluştururken kendi varlıkları ön planda tutmuştur. Bunun en temel etkisinin TH gerçekleştirilen alanların, DYY tarafından oluşturulduğudur.

EB ile DYY arasındaki ilişki ise iktisat literatüründe oldukça fazlaca çalışılmıştır ve çoğunlukla ikili arasında çift yönlü ilişki varlığı tespit edilmiştir. Çalışmada ise DYY'den EB'ye tek yönlü ilişki varlığı tespit edilen ABD, Almanya ve Türkiye'dir. Özellikle DYY'nin EB nedeni olmasını sağlayan katma değer oluşturulan yatırımlarla ilgilidir. ABD ve Almanya gelişmiş ülkelerdir. Bu DYY yatırımcıları açısından oldukça önemlidir. Daha stabil bir ekonomik koşul yatırımcı açısından oldukça önemlidir. Türkiye'nin bu ikili yanında yer almasının temel nedeni ise gelişmekte olan bir ülke de olsa, yatırımcıları her zaman cezbeden jeopolitik konumu şeklinde ifade etmek mümkündür. Fakat her DYY, EB'ye neden olmaz, bu ülkeler için çok önemli bir bulgu olan sonuçlar, ilgili politikalar geliştirilirken yol gösterici niteliktedir. Bu ülkelerin Turizm politikaları da kısaca değerlendirilecek olursa ise, ABD'de turizm politikalarını oluşturma yetkisinin daha çok yerele devredildiği görülmüştür. Her eyalet kendi yetki alanı içinde turizmi yönetmektedir. ABD'de turizm politikaları oluşturulurken dijitalleşme de dâhil edilmiştir. Endüstri 4.0'ın bir uzantısı olarak turizm 4.0 uygulamalarına da yer verilmiştir. ABD ayrıca turizm alanında kaliteli iş gücü oluşturmaya da önem vermektedir. Almanya hükümeti de sürdürülebilir, çevreci, dijital turizmi önemsemektedir ve politikasını da bu doğrultuda oluşturmuştur. Türkiye'nin turizm politikası ise turizm gelirlerini ve turist kalitesini artırmak üzerinedir. Ayrıca özel sektörün ağırlığını artırmak ve merkezi ve yerel yönetimler arasında işbirliğini sağlamak, Türkiye'nin turizm ilkelerindedir.

Türkiye özelinde bir değerlendirme yapılması durumunda ise, 2005 -2015 dönemi aralığının DYY'nin en yüksek seyrettiği dönem olduğu gözlenmektedir. 2015 ve sonrasında ise bu ivmenin azalır pozisyona geçtiği görülmektedir. Özellikle DYY için uygun koşullar oluşturulmaya devam edilmezse, büyümenin bir nedeni olma olgusunu yitirmesi durumu söz konusu olabilir. Çalışma sonucuna göre Türkiye için önemli bir diğer olgu turizm harcamalarının da ekonomik büyümenin nedeni olmasıdır. OECD (2020) raporunda Türkiye ekonomisinin temel turizm hedefi deniz ve kıyı turizminden uzaklaşarak kültürel, spor, sağlık turizmi gibi alanlara kayma yönündedir. Bu durumda turizm harcamalarının, Portekiz örneğinde değinildiği gibi katma değer yaratan yabancı yatırımları çekecek doğrultuda revize edilmesi önemlidir.

Genel olarak ülkelerin politikalarına bakıldığında sürdürülebilirliğe ve çevreci turizme önem verdikleri görülmektedir. Bu anlamda karbon salınımını azaltmak başlıca hedeflerden biri haline gelmiştir. Ülkeler artık

turizm gelirlerini ve turist sayılarını artırmak kadar iklim ve çevre politikalarına da önem vermeye başlamışlardır. Ayrıca turizme kalifiye istihdam sağlamak da ülkelerin önem verdiği konulardan biridir. Son yıllarda teknolojinin gelişimi ile birlikte turizmde dijital uygulamalar yer almaya başlamıştır. Ülkeler dijitalleşme ile ilgili politikalar oluşturmaktadırlar. Bu politikalara turizm hedefleri de entegre edilmelidir.

Beyan

Makalenin tüm yazarlarının makale sürecine verdikleri katkı eşittir. Yazarların bildirmesi gereken herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abbes, S. M., Mostéfa, B., Seghir, G. & Zakarya, G. Y. (2015). Causal interactions between FDI, and economic growth, evidence from dynamic panel co-integration. *Procedia Economics and Finance*, 23, 276-290.
- Agrawal, G. (2015). Foreign direct investment and economic growth in BRICS economies, A panel data analysis. *Journal of Economics, Business and Management*, 3(4), 421-424.
- Akar, G. (2021). "Doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm arasındaki ilişki, Türkiye örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 43, Denizli, ss. 191-204.
- Alpogu, H. & Koç, E. (2016). Turizmin ekonomik etkilerini ölçen yöntemler. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(1), 157-163.
- Altın, A. (2019). Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi, Türkiye örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Antonakakis, N., Dragouni, M. & Filis, G. (2015). How strong is the linkage between tourism and economic growth in Europe?. *Economic Modelling*, 44, 142-155.
- Araújo, L. (2017). Portuguese tourism strategy 2027 Leading the tourism of the future. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*.
- Bahar, O. (2013). *Turizm Sektörünün Ekonomik Analizi*. Metin Kozak (Ed.), Turizm Ekonomisi içinde, (s. 28-54), Eskişehir, s. Anadolu Üniversitesi.
- Bahar, O. & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi, dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Bailoa, S. & Cravo, P. (2020). Strategic tourism planning in Portugal, challenges for the National Tourism Development. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 8(1), 353-374.
- Bayar, Y. (2017). Greenfield and brownfield investments and economic growth, evidence from central and Eastern European Union countries. *Naše gospodarstvo/Our economy*, 63(3), 19-26.
- Bayramoğlu, T. & Arı, Y. O. (2015). The relationship between tourism and economic growth in Greece economy, A time series analysis. *Computational Methods in Social Sciences*, 3(1), 89.

- Benli, Y. K. & Yenisu, E. (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Etkisi, Türkiye İçin Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 49-71.
- Binti Rasit, N., Singkong, F. & Aralas, S. I. (2020). Tourism and Foreign Direct Investment, An Analysis for Asean Countries. *Malaysian Journal of Business and Economics (MJBE)*, 283-283.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Craigwell, R. & Moore, W. (2008). Foreign direct investment and tourism in SIDS, Evidence from panel causality tests. *Tourism Analysis*, 13(4), 427-432.
- Dineri, E. (2019). Türkiye’de turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 106-114.
- Durbarry, R. (2004). Tourism and economic growth, the case of Mauritius. *Tourism Economics*, 10(4), 389-401.
- Durmuş, S., Şahin, D. & Beşcanlar, S. (2021). Gelişmekte olan ülkelerde turizm gelirleri, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 517-529.
- Emirmahmutoglu, F. & Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N. & Scarpa, R. (2004). *Tourism and economic growth in Latin American countries*, A panel data approach.
- Fauzel, S., Seetanah, B. & Sannasse, R. V. (2017). Analysing the impact of tourism foreign direct investment on economic growth, Evidence from a small island developing state. *Tourism Economics*, 23(5), 1042-1055.
- Fayissa, B., Nsiah, C. & Tadasse, B. (2007). Impact of tourism on economic growth and development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.
- Gökovalı, U. & Bahar, O. (2006). Contribution of tourism to economic growth, A panel data approach. *Anatolia*, 17(2), 155-167.
- Gövdeli, T. (2019). The dynamic links between, foreign direct investment, tourism and economic growth in the European. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 407-427.
- Habibi, F. (2015). Foreign direct investment, tourism and economic growth in Malaysia. *European Journal of Social Sciences*, 48(3), 381-390.
- Hayali, A. S., Küçükosman, A. & Kpartor, K. (2021). The Relationship Between Foreign Direct Investment And Tourism Sector, The Jamaican Case. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 229-246.
- Hosseini, H. (2005). An economic theory of FDI, A behavioral economics and historical approach. *The Journal of Socio-Economics*, 34(4), 528-541.
- Işık, C. (2016). Türkiye’de turizm harcamaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-8.

- Işık, C. (2015). Foreign direct investment in tourism, Panel data analysis of D7 countries. *Athens Journal of Tourism*, 2(2), 93-103.
- ITA (2022). National travel tourism strategy. <https://www.commerce.gov/sites/default/files/2022-06/National-Travel-Tourism-Strategy.pdf>
- Karış, Ç. & Tandoğan, D. (2020). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Türkiye örneği toda-yamamoto nedensellik yaklaşımı. *Economics Business and Organization Research*, 2(1), 6-20.
- Khoshnevis Yazdi, S., Homa Salehi, K. & Soheilzad, M. (2017). The relationship between tourism, foreign direct investment and economic growth, evidence from Iran. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15-26.
- Kim, H. J. & Chen, M. H. (2006). Tourism expansion and economic development, The case of Taiwan. *Tourism Management*, 27(5), 925-933.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Türkiye turizm stratejisi 2023*, eylem planı 2007-2013, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Lee, C. C. & Chang, C. P. (2008). Tourism development and economic growth, A closer look at panels. *Tourism Management*, 29(1), 180-192.
- Louca, C. (2006). Income and expenditure in the tourism industry, time series evidence from Cyprus. *Tourism Economics*, 12(4), 603-617.
- Meivitanli, B. (2018). Foreign direct investment in tourism and economic growth, s. Panel data of OECD countries. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 5(9), 265232.
- Mihalič, T. A. N. J. A. (2014). 3. *Tourism and Economic Development Issues*. In *Tourism and development* (pp. 77-117). Channel View Publications.
- Mihalič, T., Cvelbar, L. K., Novak, M., Kuščer, K., Šegota, T., Bratec, M., ... & Bilgram, W. (2017). *Strategija trajnostne rasti slovenskega turizma 2017-2021, ključni poudarki*. Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo.
- Mishra, P. K., Rout, H. B. & Kestwal, A. K. (2020). Tourism, foreign direct investment and economic growth in India. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(1), 1-7.
- Naseem, S. (2021). The Role of Tourism in Economic Growth, s. Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Economies*, 9(3), 117.
- OECD (2008), OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment Fourth Edition 2008 <https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf> , (20.05.2022).
- OECD (2017), *Tourism Policy Review of Mexico*, OECD Studies on Tourism, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264266575-en>
- OECD (2020). *OECD Tourism Trends and Policies 2020*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>.

- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Proença, S. & Soukiazis, E. (2008). Tourism as an economic growth factor, s. a case study for Southern European countries. *Tourism Economics*, 14(4), 791-806.
- Rajapakse, R. P. C. R. (2016). The relationship between foreign direct investment and tourism development, s. An analysis of Granger causality. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)* Volume, 2, 2454-1362.
- Rasool, H., Maqbool, S. & Tarique, M. (2021). The relationship between tourism and economic growth among BRICS countries, s. a panel cointegration analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Republic of Slovenia (2022). Government adopts the new seven-year Slovenian Tourism Strategy 2022 – 2028, <https://www.gov.si/en/news/2022-05-10-government-adopts-the-new-seven-year-slovenian-tourism-strategy-2022-2028/#>, s.~, s.text=In%20order%20to%20achieve%20the,and%20cultural%20identity%20as%20a
- Rudez, H. (2008). The GDP impact on international tourism demand, s. A Slovenia based case. *Tourism and Hospitality Management*, 14(2), 217-228.
- Samimi, A. J., Sadeghi, S. & Sadeghi, S. (2013). The relationship between foreign direct investment and tourism development, s. evidence from developing countries. *Institutions and Economies*, 59-68.
- Satrovic, E. & Muslija, A. (2018). Causality relationship between foreign direct investment and tourism. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (22), 65-76.
- Seghir, G. M., Mostéfa, B., Abbas, S. M. & Zakarya, G. Y. (2015). Tourism spending-economic growth causality in 49 countries, s. A dynamic panel data approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Seyoum, M., Wu, R. & Lin, J. (2015). Foreign direct investment and economic growth, The case of developing African economies. *Social Indicators Research*, 122(1), 45-64.
- STAT (2022). Economic accounts for tourism, 2019–2020, <https://www.stat.si/statweb/en/News/Index/10279>
- Sustainable Tourism (2019). German national tourist board. https://www.germany.travel/media/pdf/ueber_uns_2/2020/DZT_Magazin360_Nachhaltiger_Tourismus_EN.pdf
- Tomohara, A. (2015). Japan's tourism-led foreign direct investment inflows, s. An empirical study. *Economic Modelling*, 52, 435-441.
- Treatment Abroad (2022). Slovenia. <https://www.treatmentabroad.com/destinations/slovenia/why-choose-slovenia>
- UNWTO. (2010). *International Recommendations for Tourism Statistics*, 2008. New York.
- Vlès, V., George-Marcelpoil, E., Frochot, I., Costa, C., Panyik, E. & Buhalis, D. (2014). *Strengths and paradoxes of French tourism planning*.

Vučković, M. T., Božičnik, A., Milinkovič, I., Klančnik, R., Kapitanovič, T. P., Novarlič, K., ... ve Hočevar, N. (2012). Slovenian Tourism Development Strategy 2012-2016. Ljubljana, s. Ministry of Economic Development and Technology, Republic of Slovenia.

Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.

World Investment Report (WIR) (2021). United Nations, <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2021>.

Zarkasy, L. & Gallagher, K. (2003). Searching for the Holy Grail? Making FDI work for Sustainable Development. Gland, Switzerland, World Wide Fund for Nature.

Examining the Causality Relationship Between Tourism Expenditures, Economic Growth, Foreign Direct Investments in addition Policy Proposal: Analysis for OECD Countries

Nilgün KAHRAMAN

Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Elazig/Turkey

Esmâ GULTEKIN TARLA

Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Elazig/Turkey

Extended Summary

Tourism stands out as a potential sector for economic and human development for many developing countries. In the historical process, although the effects of the tourism activities that have been going on for centuries within the scope of different economies have not been clearly revealed, it has been seen that these activities have served important economic and social goals in the recent period.

The development of national economies through tourism depends on the development of services such as accommodation and souvenirs. In addition, it depends on the development of infrastructure investments. Thus, international capital enters the tourism sector with foreign direct investment (FDI) in infrastructure investments (Bahar & Bozkurt, 2010).

FDI inflows have the potential to contribute to capital accumulation or positively affect economic growth through knowledge and technological diffusion. Moreover, these investments may indirectly affect economic growth by increasing financial development (Bayar, 2017). There are strong links between tourism and other economic sectors, including transport, retail, wholesale, manufacturing, agriculture, arts and crafts and other services. International capital is also involved in the tourism sector in the form of foreign direct investment in infrastructure and services (hotels, tour operators, transportation) (Proença & Soukiazis, 2008).

In this case, it is important to examine and analyze the relationship between tourism, FDI and growth. The relevant literature is briefly as follows.

Samimi, Sadeghi & Sadeghi (2013) applied causality analysis on developing countries in their studies. According to the results obtained, a long-term relationship was determined between FDI and tourism development. Also, one-way causality from FDI to economic growth was found. Tomohara (2015) studied dynamic panel data analysis for Japan for the period 1996-2011. A bilateral relationship has been identified between foreign tourists and FDI.

Isık (2016) used the ARDL test to analyze the Turkish economy between 1985 and 2014 in his study. Found bidirectional relationship between tourism expenditures and economic growth, a unidirectional relationship from tourism expenditures to FDI, and a reciprocal relationship between FDI and economic growth. Durmus, Sahin & Bescanlar (2021) applied the Generalized Method of Moments (GMM) test for 14 developing countries between 1995 and 2019 in their study. A positive relationship was found between tourism revenues and FDI to economic growth.

In this context, the causality relationship between the variables of tourism expenditures per capita, economic growth and foreign direct investment was examined by panel data analysis for nine OECD countries between the 2005-2020 period. According to the results, one-way causality from growth to tourism expenditures was determined only in Slovenia. It is the economies of Mexico and Slovenia that include causality from FDI to tourism expenditures. While the countries where tourism expenditures are the cause of growth are France and Turkey, only Portugal is the cause of FDI. One-way relationship from FDI to growth is in Germany, Turkey and the USA. A one-way causality relationship from growth to FDI was realized only in Colombia.

In recent years, there has been an increase in the number of foreign tourists, especially in countries. The direct and indirect effects of tourism on economic growth with foreign investments have caused governments to attach importance to tourism policies. Each country produces different policies by prioritizing its own resources. The Slovenian government focuses especially on health tourism. Since they have prominent resources in this field, they organize their policies in this direction. Slovenia also follows a green and environmentally friendly tourism policy, paying attention to carbon emissions.

Since France is the leader in terms of tourism destinations, their primary goal is to maintain this leadership. Again, at this stage, supporting certain professions and ensuring that everyone can benefit from tourism opportunities are among the other main policies. Tourism is one of the priority sectors in Mexico. The effect of tourism on economic growth and regional development is included in the tourism policy of Mexico.

Portugal's tourism policy is based on sustainability and green tourism. While creating this policy, Portugal's own assets were prioritized. In the USA, the authority to create tourism policies has been mostly transferred to the local. Each state manages tourism within its jurisdiction. Digitalization has also been included in the creation of tourism policies in the USA. As an extension of Industry 4.0, tourism 4.0 applications are also included. The USA also attaches importance to creating a qualified workforce in the field of tourism. The German government also cares about sustainable, environmentalist and digital tourism and has formed its policy in this direction. Turkey's tourism policy is about increasing tourism revenues and tourist quality. In addition, increasing the weight of the private sector and ensuring cooperation between central and local governments are among Turkey's tourism principles.

For Turkey, it is observed that the period between 2005 and 2015 is the period with the highest FDI. In 2015 and later, it is seen that this acceleration has shifted to a decreasing position. In particular, if conditions for FDI are not continued to be created, growth may cease to be a cause. According to the results of the study, another important fact for Turkey is that tourism expenditures are also the cause of economic growth. In the OECD (2020) report, the main tourism target of the Turkish economy is to move away from sea and coastal tourism to areas such as cultural, sports and health tourism. In this case, it is important to revise tourism expenditures in a way that will attract foreign investments that create added value, as mentioned in the Portuguese example.

In general, when the policies of the countries are examined, it is seen that they attach importance to sustainability and environmental tourism. In this sense, reducing carbon emissions has become one of the main targets. Countries have started to give importance to climate and environmental policies as well as increasing tourism revenues and tourist numbers. In addition, providing qualified employment in tourism is one of the issues that countries attach importance to. In recent years, with the development of technology, digital applications have

started to take place in tourism. Countries are creating policies related to digitalization. Tourism targets are also integrated into these policies.